

nijvertijd

Negentiende nummer

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), voorheen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, is bezig met de inventarisatie van waardevolle bebouwing uit de Wederopbouwperiode (1940-1965). In 2001 heeft de rijksdienst een projectteam Wederopbouw gevormd, dat onder leiding staat van Peter Nijhof, eerder projectleider van het Industrieel Erfgoed Project. De inventarisatie is inmiddels een heel eind gevorderd, daarna vindt nog een selectie plaats: welke gebouwen zijn bescherming waard?

Inmiddels zijn de geïnventariseerde gebouwen op de website van de rijksdienst te vinden en wel onder www.racm.nl, vervolgens klikken op het pictogram Wederopbouwdatabank. De databank heeft een bijzondere functie gekregen, want aan belanghebbenden en geïnteresseerden wordt gevraagd om te controleren of de opgenomen gegevens kloppen. Ook kunnen er nieuwe objecten worden voorgedragen. Ik heb even de proef op de som genomen. Het blijkt dat er op de Wederopbouwdatabank slechts drie fabriekspanden uit Deventer staan, namelijk het pand van de voormalige Condensfabriek (nu bedrijvenverzamelgebouw) aan de Harderwijkstraat, de Fittingfabriek (thans Nefit) aan de Zweedsestraat en een gedeelte van het gebouw van de Nederlandse Diepdruk Industrie (thans Roto Smeets) aan de Groningenstraat, de laatste zonder vermelding van de architect

(Postma). Die lijst valt nog wel aan te vullen, zoals alleen al hierna zal blijken. Binnen het inventarisatieproject vallen bijzondere gebieden, dit kunnen woonkernen zijn en bedrijventerreinen, dus ook havengebieden.

De SIED gaat een inventarisatie maken van bedrijfspanden uit de Wederopbouwperiode die het waard zijn om in de landelijke inventarisatie op te nemen. Hetzelfde geldt voor het bedrijventerreinencomplex Bergweide, dat een karakteristiek gebied uit de Wederopbouw is. Wij zullen daarom niet alleen reageren op de Wederopbouwdatabank, maar ook met een voor een breed publiek toegankelijke publicatie komen. Dit nummer van Nijvertijd is daarvan een voorproefje, waarbij wij de heer A.J. Roeterdink hartelijk danken voor het beschikbaar stellen van foto's. In tal van gebouwen is toegepaste kunst aanwezig, veelal in de vorm van een glas-in-lood raam of een mozaïek met een afbeelding van een aspect van het bedrijf. Ook die gegevens nemen we in onze inventarisatie mee.

Ik wens u veel leesplezier.

Gijs van Elk

De Stichting Industrieel Erfgoed Deventer, is opgericht in juli 1995. Doel is het behoud van industrieel erfgoed in Deventer en omgeving. Ons werkgebied omvat Bathmen, Deventer, Diepenveen, Olst, Twello, Voorst en Wijhe. Gegevens vastleggen, historisch onderzoek doen en daarover publiceren zijn belangrijke onderdelen van ons werk.

We organiseren excursies, bijeenkomsten en lezingen en geven advies op het gebied van hergebruik van industrieel erfgoed.

Natuurlijk zetten we ons in voor hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek.

Voor meer informatie kunt u onze brochure aanvragen, bel (0570) 641151 of mail info@sied.nl.

U kunt ook onze Internetsite bezoeken: www.sied.nl

Vriend van de SIED

VHGP Architecten

Rabobank Salland

Impress

Schaap Bliksembeveiliging en Ontstoringstechniek

Smurfit Kappa Zedek

Tauw

Retree

Industriële wederopbouwarchitectuur in Deventer

1956. Nieuwbouw Nederlandse Diepdruk Industrie.

1946. Davo haardenfabriek.

Toen Deventer in april 1945 bevrijd was, lagen de terreinen rondom de haven in de Bergweide er nog vrijwel onbebouwd bij. Dank zij de niet aflatende inspanningen van wethouder mr. De Boer waren ver voor de oorlog een basiskanaal vanaf de IJssel en twee havenarmen gereedgekomen, een net van industriesporen was deels uitgevoerd. In 1940 lag er al een plan voor een sluis, die in de voorhaven werd gebouwd, zodat het havenpeil onafhankelijk werd van het peil van de rivier. De Prins Bernhardsluis is in 1951 gereedgekomen naar ontwerp van het bureau Witteveen & Bos, het eerste grotere ontwerp van dit toen jonge Deventer bureau. Daarmee was de Bergweide extra aantrekkelijk voor vestiging van industrie. En die kwam er: binnen ongeveer tien jaar verrees een aantal grote fabrieksgebouwen aan het water. Het vervoer per spoor en over water speelt in de naoorlogse jaren namelijk nog een belangrijke rol. In 1961 werd nog één havenarm gegraven (het water bij 'het Goed'), maar dat was tevens de laatste: het vrachtvervoer over de weg werd belangrijker. Inmiddels is bijna overal het industriespoor verdwenen: de vraag naar goederenvervoer per spoor nam tot voor kort sterk af. De kantoren en productiegebouwen uit die tijd dragen in meerdere of mindere mate de architectonische kenmerken van de Wederopbouw.

Materiaalschaarste in Nederland

Door de ontmanteling van Hoogovens tijdens de bezetting was er in de eerste jaren na de oorlog gebrek aan staal voor dakconstructies en ramen. In 1948 presenteert de firma de Vries Robbé het nieuwe bouw materiaal aluminium, dat geleidelijk opgang maakte. Hout was nog vrij schaars en betonbekistingen werden soms opnieuw gebruikt. Het bouwen met beton werd favoriet en ook daarin experimenteerde men om zuiniger te kunnen bouwen. Het meest karakteristieke beeld van de Wederopbouwperiode is het betonnen schaaldak of sheddak, waarmee voor de oorlog al in Frankrijk (Freyssinet) en Duitsland (Zeiss-Dywidag) ervaring was opgedaan.

De troef was hierbij de geringe dikte van de schaal waardoor minder beton nodig

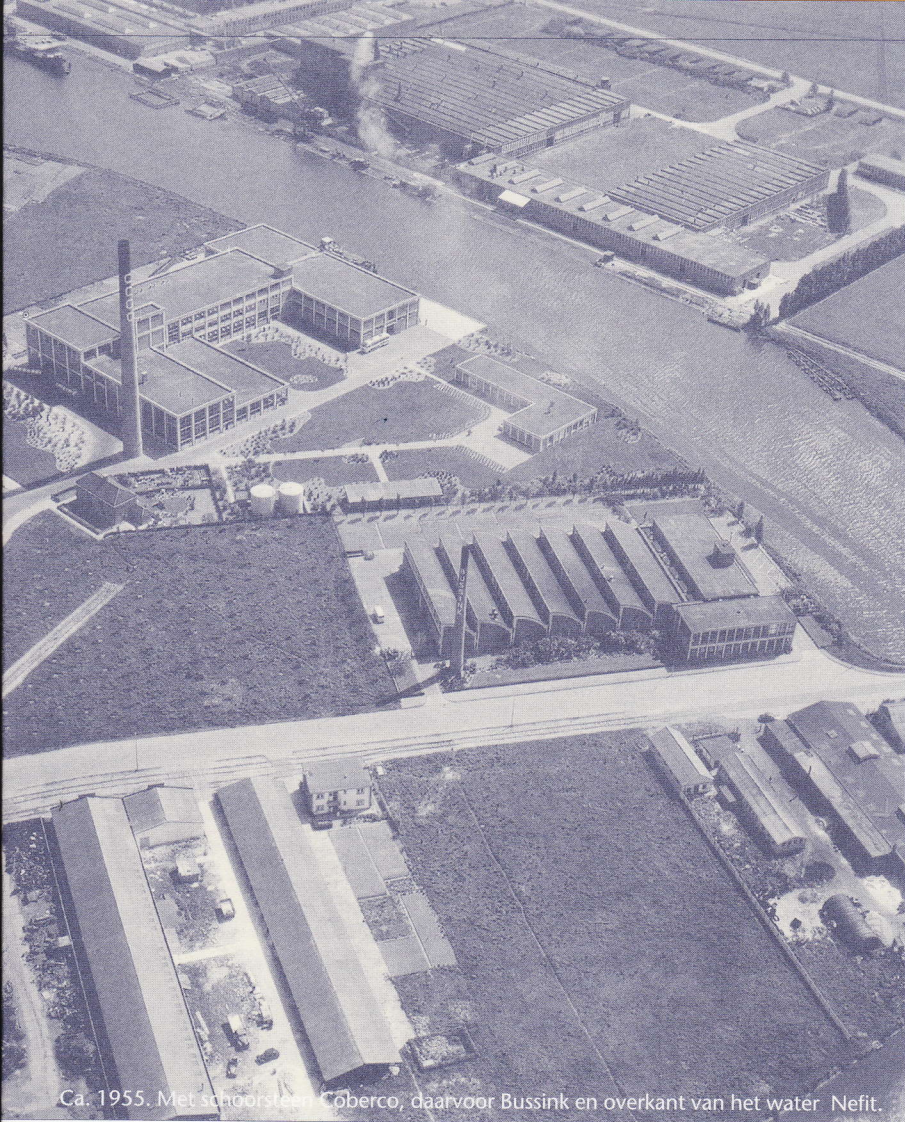
was en de fundering lichter kon worden. De voorgespannen bewapening stond grote vrije overspanningen toe, tot wel 40 meter. Ook de lichte bekisting en de repeterende dakdelen boden voordelen. Vanaf 1960 vormen de zogeheten hypparschalen (hyperbolische parabolöide, 'kroepoek') een uitdaging voor architecten. Een industrieel voorbeeld is Weverij Meyerink te Winterswijk, een bekend voorbeeld het NS-station van Tilburg.

9 juni 1951. Het eerste schip vaart door de nieuwe Prins Bernhardsluis.

Het kantoor maakt carrière in ons land

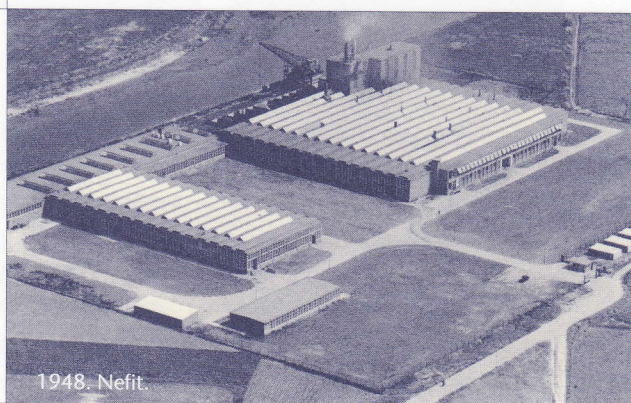
Al in de loop van de 19e eeuw nam het aantal administratieve taken in bedrijven toe, waardoor kantoren nodig werden. Aanvankelijk werd vaak nog kantoor gehouden in de directievilla- voor zover op het fabrieksterrein aanwezig. Daarnaast ontstond steeds vaker een apart kantoorgebouw in vormen en materiaalgebruik

Ca. 1955. Met schoolstraten, Coberco, daarvoor Bussink en overkant van het water Nefit.

1948. Inmeten van het terrein Nefit.

1948. Nefit.

die afweken van de bedrijfsruimtes: meer verdiepingen en luxer. Ook in de Wederopbouwperiode krijgen vrijstaande kantoren van architecten een bijzonder ontwerp met een fraaie afwerking mee. Een prachtig voorbeeld is het in 1962 door Maaskant ontworpen kantoor van Johnson Wax te Mijdrecht: een boemerangvormig gebouw, dat op betonnen pilaren staat in een groot waterbassin.

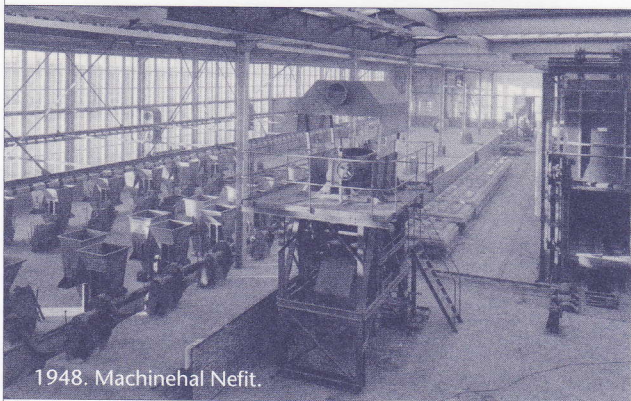
Postma en Deventer

In 1919 vestigde het bureau van architect Postma zich in Deventer. Generatiegenoot van Oud, Rietveld en Dudok, bouwde hij al voor de Tweede Wereldoorlog in Deventer de bioscoop Luxor aan de Brink en silo's voor Noury en van der Lande bij de Zutphenseweg. Nadat hij in 1942 fuseerde met de bekende architect van Harte, breidde het bureau zich sterk uit en ging tot de grootste van ons land behoren, met 150 man in dienst op vier locaties. Het bureau wordt tevens de grootste industriële architect, vandaar dat veel Deventer' bedrijfsgebouwen uit de Wederopbouwperiode van de hand van Postma zijn.

De gebouwen in vogelvlucht

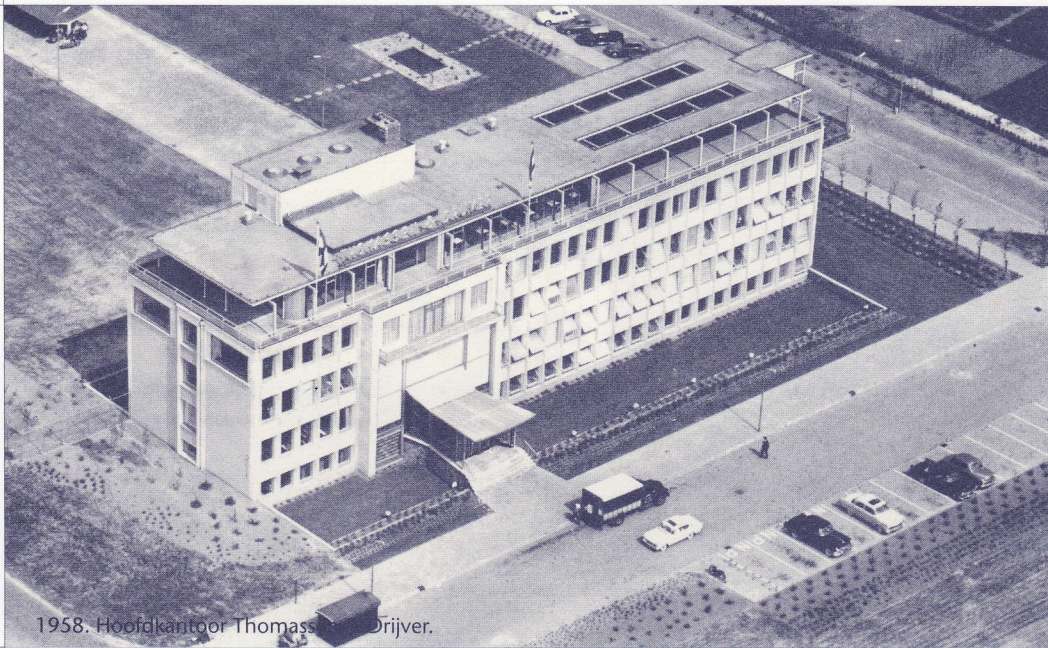
De DAVO Haardenfabriek vestigde zich al in 1946 in de Sint Olafstraat, tussen de eerste en de tweede havenarm en bouwde daar een nieuwe fabriek naar een ontwerp van architect Van Walraven. Vóór de productieruimte met lange 'lichtstraten' in het platte dak staat een kantoor van twee verdiepingen. Op straatniveau bieden vier expeditiepoorten toegang tot de fabriek met daartussen steeds drie ramen; in de bovenverdieping zien we 25 hoge stalen ramen met aan het einde van de gevel een erker: het directiekantoor. In 1966 eindigde de haardenproductie; daarna was het gebouw in gebruik bij Gamma en bij Stamacon. Nu staat het leeg. Op het terrein van Roto Smeets staat de 'tweede' drukkerij van de voormalige Nederlandse Diepdruk Industrie die zich in 1930 aan de Industrieweg vestigde. Architect Postma ontwierp in 1956 deze grote hal (29 bij 68 m) met zogenoemde NEMAHO-spanten voor de schaaldaken, uitgevoerd in staal, dat toen weer vol-

doende beschikbaar was. Vanaf de Hunneperkade is er sinds kort weer goed zicht op de constructie; boven de ingang is een glas-in-loodraam aangebracht. Al in 1948 verscheen nabij de brug in de Hanzeweg over het basiskanaal als eerste de Nederlands-Amerikaanse Fittingfabriek (Nefit), mede met Marshall-hulp gebouwd, ontwerp architectenbureau Postma. Hoewel rondom en binnen de 'poten' van het U-vor-

1948. Machinehal Nefit.

mige gebouw is bijgebouwd, staat de oorspronkelijke constructie er nog steeds, met enkele grote hallen met lange 'lichtstraten' en in de hoek langs het water een opvallende hoog deel: de ovens. In 1951 verliet de Deventer koekfabriek Bussink de bakkerij in de Korte Assenstraat en trok in een een fabriek door Postma ontworpen: een kantoor en een

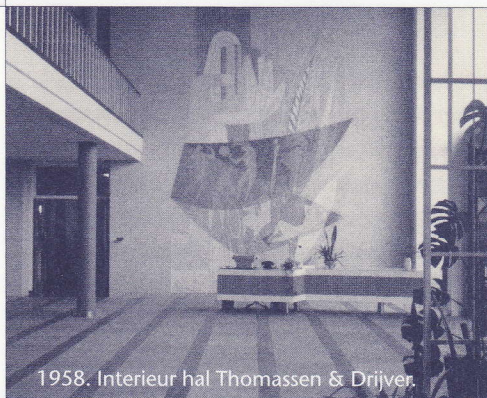

1958. Hoofdkantoor Thomassen & Drijver.

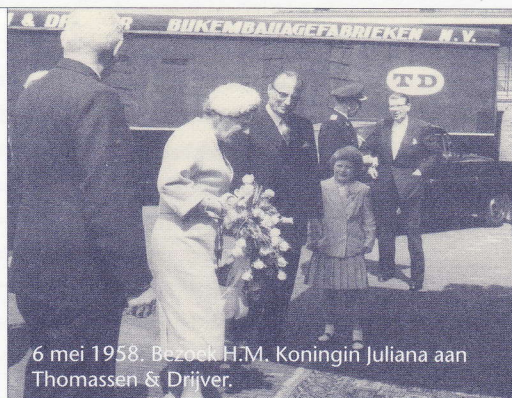
Het meest indrukwekkende pand in Wederopbouwstijl is wel het directiekantoor van Thomassen en Drijver aan de Zutphenseweg, dat eind 1958 gereed kwam, weer naar een ontwerp van Postma. Enkele sprekende kenmerken: de verticale betonelementen, waartussen diepliggende ramen (aluminium met dubbele ruiten); een asymmetrisch aangebrachte ingangspartij met trap en luifel met daarachter de hal en daarboven de directiekamer, het geheel vooruitspringend in de gevel. De bovenste verdieping springt terug en heeft aan de kopse kant een dakterras.

productiehal met de opvallend geplaatste schoorsteen aan de Hanzeweg en een magazijn aan de kanaalzijde. De hal is bijzonder door de uitvoering in betonnen schaaldelen die van opzij -aan de Hanzeweg- een fraai ritme vormen door het zichtbare betonskelet opgevuld met baksteen. De ramen van magazijn en fabriek zijn in schokbeton uitgevoerd: allemaal typisch Wederopbouw! Boven de hoofdingang zit ook hier een glas-in-loodraam. Naast de fabriek is onder de treurwilg de grafsteen van de stichter, de heer Bussink te vinden, overgebracht van het kerkhof aan de Diepenveenseweg, toen het gerucht ging, dat dit geruimd zou gaan worden. Naast Bussink verrees in 1954 naar ontwerp van Feenstra en Garsen een grote zuivelfabriek, de Coöperatieve Condensfabriek (Coberco) die tot 1996 gecondenseerde melk produceerde voor de

Bijzonder is het in de zijmuur van de hal aangebrachte 'scherftegelmoozaïek' (van natuursteen) van de Deventer kunstenaar Jo Pessink (1928-1998). Een renovatie van het gebouw is op til.

1958. Interieur hal Thomassen & Drijver.

6 mei 1958. Bezoek H.M. Koningin Juliana aan Thomassen & Drijver.

export. Ook hier de typische kenmerken: betonskelet in het zicht, ingevuld met baksteen en veel stalen ramen. Kantoren, laboratorium, fietsenstalling en dubbel woonhuis vormen samen een groot complex. Indrukwekkend zijn de hoge stalen ramen en de schoorsteen aan de kant van de Harderwikerstraat en vooral ook de enorme overdekte loswal voor de schepen.

Tenslotte staat tegenover Bussink een in 1960 gebouwd ontwerp van architect Van Rijn uit Gorssel in opdracht van de betonmortelcentrale Van der Kamp. Op de begane grond bevinden zich garages, daarboven het kantoor, dat via een opvallende buitentrap bereikbaar is, waarna men een grote glazen ruimte betreedt, uit welke serre men kan 'opstijgen' naar het kantoor. Ook hier boven de ingang een glas-in-loodraam met typerende beelden van de betonfirma, hoewel hier nu NICE Letters is gevestigd.

Bronnen:

Ipe de Graaf schreef het artikel, waarbij hij o.a. de volgende bronnen gebruikte:

- K. Loeff, Fabrieksgebouwen, Rijksdienst Mon. 2006;
- M. Kuipers, Toonbeelden van de Wederopbouw, RDM/ NAI, 2002;
- G. Wezenberg, Architect Postma, Rondeel/CBK, 2000;
- Rapport Bergweide, SIED. 2000/2001

Met dank aan de heer A.J. Roeterdink, architectenbureau Roeterdink te Gorssel en Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer.

Colofon

Nijvertijd is een halfjaarlijks verschijnend bulletin van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), bestemd voor donateurs en andere betrokkenen en geïnteresseerden.

Donateur kan men worden door overmaking van: € 15,- (of meer) voor particulieren, € 25,- (of meer) voor organisaties, € 50,- (of meer) voor bedrijven op Postbankrekening 415141 t.n.v. de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer. Adres: Vonderstraat 111, 7419 BN Deventer.

Vormgeving: Allison, grafische vormgeving en reclameadvies, Deventer.

ISBN 1388-2759